

Voor dit examen zijn maximaal 57 punten te behalen; het examen bestaat uit 27 vragen. Voor elk vraagnummer is aangegeven hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden. Bij dit examen hoort een informatieboekje.

Als bij een vraag een verklaring, uitleg of berekening gevraagd wordt, worden aan het antwoord geen punten toegekend als deze verklaring, uitleg of berekening ontbreekt.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd. Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Opgave 1

De illegale economie: meer lawaai dan inhoud?

Naast de officieel gemeten productie via het bruto binnenlands product (BBP) bestaat in Nederland een omvangrijke informele economie. Activiteiten die tot de informele economie worden gerekend, zijn bijvoorbeeld betaald werk verrichten zonder belasting en premies te betalen en activiteiten in het grijze circuit. Een opvallend onderdeel van de informele economie is de illegale economie. Activiteiten als drugshandel en gedwongen prostitutie eisen in de nieuwsmedia veel aandacht op.

Voor 2001 wordt de toegevoegde waarde van activiteiten in de illegale economie (tabel 1) geschat op 0,9% van het officiële BBP. Deze schatting moet met de nodige voorzichtigheid worden gebruikt omdat de illegale economie zich zeer moeilijk laat meten. Als rekening zou worden gehouden met de negatieve externe effecten van de productie in de illegale economie, zou dit percentage lager worden.

tabel 1

toegevoegde waarde

(bedragen in miljoenen euro's)

drugshandel	1.960
prostitutie en mensenhandel	460
gokbedrijven	130
handel in gestolen goederen (heling)	190
handel in kopieën van software, videobanden en muziek	90
koppelbazen en uitzendbureaus	90
overige	<u>400</u>
totaal	<u>3.320</u>

- 2p **1** Geef een voorbeeld van een negatief extern effect van een activiteit die in tabel 1 staat. Licht toe waardoor dit effect negatief is.
- 1p **2** Geef een voorbeeld van een activiteit in het grijze circuit.
- 2p **3** Is de omzet in 2001 in de illegale handel in drugs groter, kleiner of gelijk aan 1.960 miljoen euro? Verklaar het antwoord.
- 2p **4** Bereken in tenminste twee decimalen nauwkeurig de toegevoegde waarde van illegale activiteiten in de gokbedrijven als percentage van het officiële BBP in 2001.

Opgave 2

uit een krant (2004):

China deelt de lakens uit

“Het voortbestaan van de Europese textielindustrie komt in gevaar. Door toenemende concurrentie, vooral uit China, verdwijnen er steeds meer banen.” Aldus Filiep Libeert, de voorzitter van de Europese textielproducenten.

In 1994 is binnen de wereldhandelsorganisatie (WTO) afgesproken dat een groot aantal handelsbelemmeringen, zoals importquota en invoertarieven, tussen 1995 en 2005 in stappen zal worden afgeschaft. De WTO wil hiermee de vrijhandel bevorderen.

Lagelonenlanden als China profiteren steeds meer van de toenemende vrijhandel, waardoor het voor de Europese textielindustrie steeds moeilijker wordt tegen concurrerende prijzen te produceren. Sinds 1990 verdwenen hierdoor in de Europese textielindustrie al 1 miljoen banen. Als op 1 januari 2005 de laatste

handelsbelemmeringen zijn opgeheven, heeft de concurrentie vrij spel in Europa.

Libeert vreest dat er de komende jaren nog 1 miljoen banen zullen verdwijnen. “Vooral China heeft ervan geprofiteerd dat er sinds 2002 geen beperkingen meer worden opgelegd aan het aantal ingevoerde trainingspakken in Europa. In 2002 was het Chinese aandeel in de omzet op de Europese markt voor trainingspakken nog maar 16 procent. In 2003 is dit aandeel gestegen naar 43 procent, terwijl de omzet op deze markt in dezelfde periode met 8 procent daalde. Het laat zich raden wat er na 1 januari 2005 zal gebeuren”, aldus Libeert.

- 2p **5** Leidt het afschaffen van importquota door Europa tot daling of stijging van de inflatie in Europa? Verklaar het antwoord.
- 2p **6** Noem een andere protectionistische maatregel dan de in het krantenbericht genoemde maatregelen.
- 2p **7** Bereken met hoeveel procent de omzet van Chinese trainingspakken in Europa in 2003 ten opzichte van 2002 is veranderd.

Opgave 3

uit een krant:

Langdurig werklozen zorgenkindjes?

Personen die een jaar of langer werkloos zijn, de langdurig werklozen, maken zelfs bij een krappe arbeidsmarkt weinig kans op een betaalde baan. De overheid streeft ernaar de kansen van langdurig werklozen op de arbeidsmarkt te vergroten. Daarom heeft de overheid enige jaren geleden een loonkostensubsidie ingesteld in de vorm van een vrijstelling van het betalen van het werkgeversaandeel in de sociale premies.

Het grootste deel van de langdurig werklozen is laaggeschoold. Door scholing aan te bieden, probeert de overheid de drempel voor langdurig werklozen naar een baan te verlagen. Om deze scholingsprogramma's te financieren, heeft de overheid voorgesteld de loonkostensubsidie af te schaffen. De vakbond verzet zich tegen dit voorstel.

In een ingezonden brief reageert Ingrid op bovenstaand artikel. Ze is het met de vakbond eens dat al het mogelijke moet worden gedaan om de drempel voor langdurig werklozen naar betaald werk te verlagen. Ingrid vindt dat de zwakke positie van langdurig werklozen niet moet worden overdreven. Ze baseert haar mening op onderstaande gegevens over de ontwikkeling op de arbeidsmarkt in zeven opeenvolgende jaren. Ingrid formuleert de volgende stelling: uit tabel 2 kan worden afgeleid dat het aandeel van de langdurige werkloosheid in de totale werkloosheid daalt als de arbeidsmarkt krapper wordt.

tabel 2

Geregistreeerde werklozen in personen naar duur van inschrijving en openstaande vacatures

jaar	korter dan een jaar werkloos		een jaar en langer werkloos		openstaande vacatures
	aantal	mutatie*	aantal	mutatie*	
1996	171.000	-	135.000	-	71.000
1997	227.000	+ 32,75	188.000	+ 39,26	41.000
1998	242.000	+ 6,61	244.000	+ 29,79	39.000
1999	244.000	+ 0,83	247.000	+ 1,23	39.000
2000	219.000	- 10,25	221.000	- 10,53	68.000
2001	196.000	- 10,50	195.000	- 11,76	85.000
2002	162.000	- 17,35	155.000	- 20,51	124.000

*procentuele verandering ten opzichte van het voorafgaande jaar

- 2p **8** Leidt het instellen van een loonkostensubsidie tot vergroting of verkleining van de wig? Verklaar het antwoord.
- 2p **9** Is de stelling van Ingrid juist? Verklaar het antwoord zonder berekening.

Opgave 4

Bijten productie en milieu elkaar?

Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) heeft onlangs bekendgemaakt dat ondanks de groei van de productie in Nederland de milieuvervuiling is afgenomen.

Met bovenstaande inleiding begint een artikel in een krant. Naar aanleiding van dit artikel verschijnen er veel ingezonden brieven in de krant. De brieven zijn in grote lijnen in twee kampen te verdelen. Aan de ene kant is er een groep die er van overtuigd is dat de productie moet worden verminderd om de milieuvervuiling verder te beperken. Aan de andere kant is er een groep die in de constatering van het CBS haar mening ziet bevestigd dat de aandacht voor het milieu in Nederland wordt overdreven.

Stel je de volgende situatie voor:

Jij besluit ook een brief naar de krant te sturen waarin je duidelijk wilt maken dat beide kampen gelijk hebben. Het streven naar vermindering van de productie is volgens jou niet realistisch en ondergraaft zelfs op den duur de mogelijkheden om het milieu te ontzien. Aan de andere kant wordt door anderen bij het meten van de hoogte van de productie te veel op kwantiteit en te weinig op het duurzame karakter van de productie gelet.

De brief begint als volgt:

“Geachte redactie,

In de afgelopen periode zijn er veel ingezonden brieven gepubliceerd over de vraag of productie en milieu elkaar wel of niet bijten. Daarover bestaat blijkbaar verschil van mening. Ik wil proberen dit verschil te overbruggen. Economische groei zou moeten worden gemeten in duurzame productiegroei. De overheid moet maatregelen nemen om duurzame productiegroei te stimuleren.”

6p **10** □ Schrijf het vervolg van deze brief.

In deze brief moeten de volgende aspecten aan de orde komen:

- a de mogelijkheid die productiegroei biedt om innovatie op milieugebied te realiseren.
- b een beschrijving van een overheidsmaatregel die via het marktmechanisme bijdraagt aan duurzame productiegroei.

Daarnaast moet in de brief naar eigen keuze een van de onderstaande aspecten aan de orde komen. Kies daarbij het aspect dat het best in de brief past.

- 1 een voorbeeld van een conflict tussen het streven naar duurzame groei van de productie en een andere doelstelling van economische politiek;
- 2 een oorzaak waardoor productiegroei niet hoeft te leiden tot groei van de welvaart;
- 3 het verband tussen de hoogte van het inkomen en de bereidheid van consumenten om via het consumptiegedrag duurzame productiegroei te bevorderen.

Aanwijzingen

- De onderdelen van de brief moeten logisch op elkaar aansluiten.
- Gebruik voor het vervolg van de brief 120 woorden; een afwijking van 20 woorden is toegestaan.

Opgave 5

Regering en oppositie botsen bij economische neergang

In de Tweede Kamer heeft bij de bespreking van de miljoenennota een fel debat plaatsgevonden tussen de regeringspartijen en de oppositiepartijen. Drie oppositiepartijen presenteerden tijdens het debat elk hun eigen begroting. Duidelijk is dat er zeer verschillend wordt gedacht over de vraag hoe moet worden gereageerd op een dreigende economische neergang. De regeringspartijen stellen dat het onmogelijk is de werkloosheid te bestrijden zonder dat het financieringstekort oploopt tot meer dan 1% van het nationaal inkomen. De oppositie is het met de regeringspartijen eens, dat werkloosheidsbestrijding op korte termijn tot een hoger financieringstekort leidt. Een woordvoerder van de oppositie stelt echter dat succesvolle werkloosheidsbestrijding op den duur tot een kleiner financieringstekort kan leiden.

- 2p **11** Geef een argument voor de stelling van de woordvoerder van de oppositie.

Een economisch onderzoeksbureau maakt een vergelijking tussen de gevolgen van het regeringsbeleid in de miljoenennota en de begrotingen van de oppositiepartijen A, B en C. Bij deze vergelijking maakt dit bureau gebruik van tabel 3. Uit tabel 3 is bijvoorbeeld af te lezen dat uitvoering van de begroting van partij C tot gevolg zou hebben dat de stijging van het reëel nationaal inkomen 0,4 procentpunt per jaar hoger uitkomt dan uitvoering van het regeringsbeleid en op 1,9% zou uitkomen.

tabel 3

	economische voorspellingen bij uitvoering van de miljoenennota	afwijkingen ten opzichte van de miljoenennota bij uitvoering van de begrotingen van de oppositiepartijen		
		partij A	partij B	partij C
financieringssaldo uitgedrukt in het nationaal inkomen	- 1,0%	- 0,5 procentpunt	+ 0,5 procentpunt	+ 0,3 procentpunt
verandering reëel nationaal inkomen	+ 1,5%	+ 0,75 procentpunt	+ 0,1 procentpunt	+ 0,4 procentpunt
verandering werkgelegenheid	- 20.000 personen	+ 40.000 personen	+ 2.000 personen	+ 10.000 personen

- 2p **12** Wordt bij de economische voorspellingen bij uitvoering van de miljoenennota verwacht dat de arbeidsproductiviteit stijgt? Verklaar het antwoord.
- 2p **13** Zal uitvoering van de begroting van partij B volgens het onderzoeksbureau tot gevolg hebben dat er een financieringsoverschot ontstaat? Verklaar het antwoord.

Opgave 6

In economische publicaties wordt veel gebruikgemaakt van tabellen en grafieken. In het informatieboekje staan vijf statistieken. De bron van vier statistieken is een rapport uit 2002 van de Sociaal Economische Raad (SER) over de arbeidsongeschiktheidsproblematiek in Nederland. Naar aanleiding van de statistieken worden in deze opgave zes vragen gesteld.

Voor mensen met een handicap zijn er in Nederland diverse wettelijke regelingen die er voor zorgen dat deze mensen ondanks hun handicap een inkomen krijgen. Vanaf de jaren negentig van de vorige eeuw zijn in deze wettelijke regelingen veel veranderingen aangebracht. De overheid hoopt door deze veranderingen het beroep op de arbeidsongeschiktheidsregelingen te verminderen. Om het eenvoudig te houden, wordt in deze opgave geen informatie gegeven over de afzonderlijke wettelijke regelingen, maar over de arbeidsongeschiktheidsuitkeringen samen.

De SER bestaat voor eenderde deel uit onafhankelijke deskundigen, benoemd door de regering. De overige leden van de SER vertegenwoordigen belangengroepen.

- 2p **14** Welke twee belangengroepen zijn vertegenwoordigd in de SER?
- 2p **15** Zijn de uitgaven aan arbeidsongeschiktheidsuitkeringen als percentage van het bruto binnenlands product (BBP) in 2000 ten opzichte van 1995 gedaald of gestegen? Verklaar het antwoord met behulp van een berekening.
- 2p **16** Bereken met hoeveel euro de gemiddelde arbeidsongeschiktheidsuitkering per persoon in 2000 ten opzichte van 1990 is gedaald.

De daling van de gemiddelde arbeidsongeschiktheidsuitkering is het gevolg van een daling van het gemiddelde afkeuringpercentage. Dat komt onder andere tot uiting in een afnemend aantal volledig afgekeurde arbeidsongeschikten.

Stel dat uit de gegevens van statistiek 2 afkeuringpercentages kunnen worden afgeleid. In deze statistiek worden vier groepen genoemd: mannen jonger en ouder dan 45 jaar en vrouwen jonger en ouder dan 45 jaar.

- 2p **17** Bij welke van deze vier groepen is het gemiddelde afkeuringpercentage het hoogst? Verklaar het antwoord met behulp van een berekening.

In de periode 1990 – 2000 is de gemiddelde arbeidsongeschiktheidsuitkering niet in alle jaren gedaald. Zo is in 1996 de gemiddelde arbeidsongeschiktheidsuitkering ten opzichte van 1994, uitgedrukt in euro's, met 1,6% gestegen. Om te berekenen of in 1996 ten opzichte van 1994 ook de koopkracht van de gemiddelde arbeidsongeschiktheidsuitkering is gestegen, zijn meer gegevens nodig.

- 2p **18** Noem de gegevens uit de statistieken die voor deze berekening nodig zijn.

In statistiek 5 staat van een aantal Europese landen het aantal uitkeringsjaren uitgedrukt als percentage van de werkgelegenheid in arbeidsjaren. Dit percentage staat uitgesplitst per soort uitkering weergegeven en wordt de *i/a*-ratio genoemd. De *i/a*-ratio in de laatste kolom in statistiek 5 is de som van de percentages die in de vijf kolommen daarvoor staan.

Het percentage arbeidsongeschikten is in Nederland relatief hoog. Toch moet men voorzichtig zijn bij het maken van internationale vergelijkingen. Zo ontvangen mensen met een handicap in Nederland vaak een arbeidsongeschiktheidsuitkering, terwijl in andere landen deze mensen vaak een andere uitkering krijgen. En ook de overige soorten uitkering, in de een na laatste kolom in statistiek 5, verschillen heel sterk van land tot land.

In statistiek 5 ontbreekt de *i/a*-ratio betreffende arbeidsongeschiktheid in Nederland. Dit ontbrekende cijfer kan op twee manieren worden berekend:

- met behulp van gegevens uit statistiek 5;
- met behulp van gegevens uit statistiek 1 en 2.

- 2p **19** Toon aan dat het cijfer in de kolom “arbeidsongeschiktheid” in statistiek 5 bij Nederland op twee manieren kan worden berekend.

Opgave 7

Zit er muziek in The Weegees?

The Weegees is een popgroep die uit leerlingen van havo 5 bestaat. Omdat The Weegees veel succes hebben op schoolfeesten, spelen de bandleden met de gedachte enkele nummers op te nemen in een muziekstudio en op CD uit te brengen. Ze vragen zich af of dit project financieel haalbaar is en gaan naar hun economieleraar om advies. De economieleraar maakt er meteen een praktische opdracht van voor Irene en Jacob, twee leden van de Weegees.

De hoofdvraag van de praktische opdracht voor Irene luidt: breng de kosten en opbrengsten in kaart van het opnemen van een CD door The Weegees. Een van de deelvragen van de praktische opdracht luidt: bij welke afzet wordt geen winst of verlies gemaakt? Ga bij de opbrengst uit van een vaste verkoopprijs.

Irene presenteert een maand later de volgende resultaten:

Ik heb twee mogelijkheden bekeken. Mogelijkheid 1 is gebruikmaken van de studio van een kennis, mogelijkheid 2 is een professionele studio inschakelen.

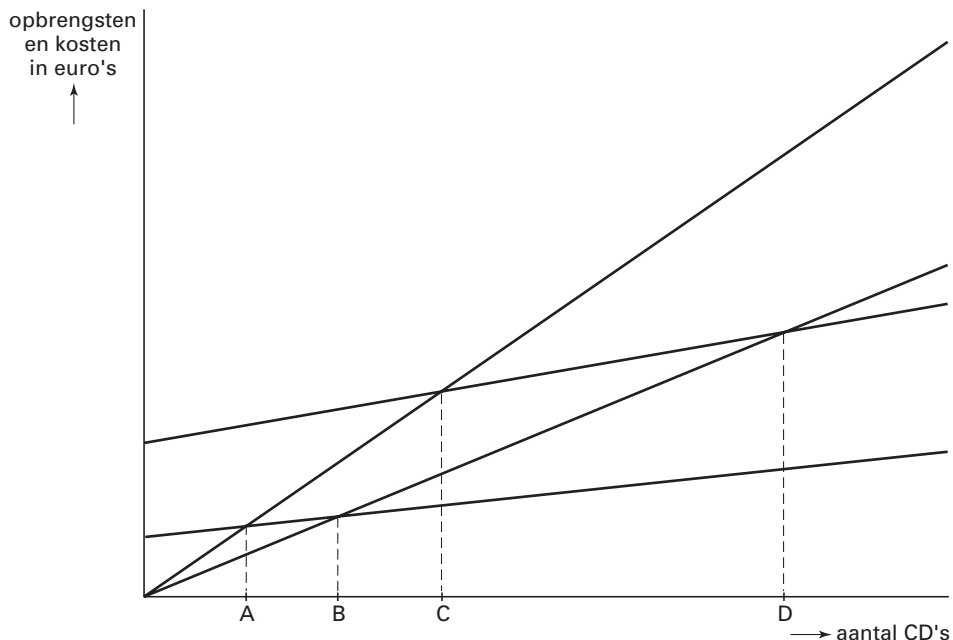
Mogelijkheid 1: het opnemen van de muziek kost € 900. Per geproduceerde CD komt daar nog € 3 bij. De totale constante kosten bedragen dus € 900 en de gemiddelde variabele kosten € 3 per CD.

Mogelijkheid 2: het opnemen van de muziek kost € 2.250. Per geproduceerde CD komt daar nog € 5 bij. De totale constante kosten bedragen in dit geval dus € 2.250 en de gemiddelde variabele kosten € 5 per CD.

Er is verschil in kwaliteit van de door de kennis en door de professionele studio geproduceerde CD. Daarom ben ik uitgegaan van een verkoopprijs van € 12 bij de keuze van mogelijkheid 1 en € 20 bij de keuze van mogelijkheid 2.

Bovendien heeft Irene een grafiek gemaakt van de totale opbrengsten en de totale kosten voor mogelijkheid 1 en 2. In de grafiek heeft zij echter de lijnen nog niet benoemd en nagelaten een schaal aanduiding op de assen te maken.

figuur 1

2p **20** □ Neem de onderstaande tabel over en vul de ontbrekende letters in.

mogelijkheid	letter in figuur 1 die de break-even afzet aangeeft
1	...
2	...

- Stel dat er bij beide mogelijkheden 400 CD's worden verkocht.
- 2p **21** Bereken bij welke mogelijkheid de winst het hoogst is.

Vier maanden later is de CD af. Er is gekozen voor mogelijkheid 1 waarbij de CD is geproduceerd door de kennis. Er worden 400 CD's geproduceerd en verkocht tegen een prijs van € 12.

De hoofdvraag van de praktische opdracht voor Jacob luidt: in welke mate zouden de afzet en omzet zijn veranderd als de prijs van een CD van The Weegees hoger zou zijn geweest?

Jacob presenteert een maand later de volgende resultaten:

Ik heb een marktonderzoek uitgevoerd naar de afzet van onze CD. Daaruit blijkt dat als de verkoopprijs van onze CD € 15 was geweest, van iedere 25 kopers van onze CD er 3 hadden afgezien van aanschaf van onze CD. Ik trek hieruit de volgende conclusies:

- De vraag naar onze CD is prijsinelastisch.
  - Omdat de vraag prijsinelastisch is, daalt de omzet door een prijsverhoging.
- 2p **22** Is de conclusie van Jacob juist dat de vraag naar de CD prijsinelastisch is als de prijs stijgt van € 12 naar € 15? Licht het antwoord toe met behulp van een berekening.
- 2p **23** Is de conclusie van Jacob juist dat een prijsverhoging bij een inelastische vraag tot een kleinere omzet zal leiden? Licht het antwoord toe zonder berekening.

Let op: de laatste vragen van dit examen staan op de volgende pagina.

Opgave 8

uit een krant (begin 2003):

Van hoogconjunctuur naar laagconjunctuur

Na jaren van forse economische groei en hoogconjunctuur werd het groeitempo van de economie van Nederland aan het begin van deze eeuw lager. Als maatstaf voor economische groei wordt het volume van het bruto binnenlands product (BBP) gebruikt. Hierbij wordt het BBP in een bepaald kwartaal vergeleken met het BBP in hetzelfde kwartaal van het voorafgaande jaar. Eind 1999 bedroeg de economische groei in Nederland nog 4,8% en sindsdien is deze groei bijna ieder kwartaal afgenomen. De hapering van de economische groei was in 2001 nog niet zichtbaar in de ontwikkeling van de werkgelegenheid. De werkgelegenheid groeide in 2001 ten opzichte van 2000 met 1,8 procent, terwijl de arbeidsproductiviteit in 2001 ten opzichte van 2000 met 0,4 procent daalde.

De arbeidsmarkt in Nederland was in 2002 nog steeds krap, zeker vergeleken met andere lidstaten van de Europese Unie (EU). Ondernemers bleven hun vacatures vervullen ondanks de geringe stijging van de productie. Hierdoor was het aantal openstaande vacatures gedaald.

Ondanks een daling in 2001 bleef de inflatie in Nederland in 2002, vergeleken met de andere lidstaten van de EU, aan de hoge kant. Alleen in Ierland en Portugal was de inflatie hoger dan in Nederland. In landen als Duitsland, Finland, België en Frankrijk ging de relatief lage inflatie in 2001 gepaard met een sterke verbetering van het consumentenvertrouwen. In landen als Nederland en Portugal daalde het consumentenvertrouwen in 2001.

De economische groei in het tweede kwartaal van 2002 kan, naast de in het krantenartikel genoemde vergelijking, ook worden bepaald door het BBP in het tweede kwartaal 2002 te vergelijken met het BBP in het voorafgaande kwartaal.

- 2p **24** Welke van beide vergelijkingen is voor het aflezen van de conjuncturele ontwikkeling het meest geschikt? Verklaar het antwoord.

In 2002 had Nederland te maken met de gevolgen van de hoogconjunctuur in de voorafgaande jaren.

- 2p **25** Welke twee gevolgen worden in het krantenartikel genoemd? Licht toe hoe deze gevolgen door hoogconjunctuur zijn veroorzaakt.

- 2p **26** Uit welk(e) gegeven(s) blijkt dat de groei van het BBP in Nederland in 2001 kleiner moet zijn geweest dan 1,8%? Licht het antwoord toe.

Begin 2002 voorspelde een econoom dat de conjunctuur in 2002 niet zou verbeteren. Hij stelde dat zowel de consumptieve bestedingen als de export een negatieve invloed zouden hebben op de conjunctuur. In het krantenartikel staan twee aanwijzingen die de voorspelling van de econoom ondersteunen. Een eerste aanwijzing is het dalende consumentenvertrouwen in Nederland waardoor de consumptieve bestedingen negatief kunnen worden beïnvloed. De tweede aanwijzing heeft betrekking op de export.

- 2p **27** Noem deze tweede aanwijzing. Licht het antwoord toe.

Einde